БАЙЫРЛАЛ-БИЛЕ, ЭШТЕР!

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

1925 чылда үндезилеттинген

№ 239 (9616)

Пятница, октябрь 11, 1974 чыл

Өртээ 2 кап.

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Тыва область комитединге Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың Дээди Совединиң Президиумунга Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинге

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитеди, ССР Эвилелиниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели ийи дакпыр орденниг Тыва АССР-ниң ажылыннарынга, колхозчуларынга, интеллигенциязынга, бүгү ажылны чоннарынга улуг болгаш төөгүлүг болуушкунну—Тываның Совет Эвилелиниң составынга эки тура-биле бактаап киргениден бээр 30 чыл болганы-биле чүректиң ханызындан байыр чедирип тур.

Хөй националдыг Совет социалистиг күрүнениң составынга Тываның бактаап кирген чоруу тыва улустуң амыдыралынга төөгүлүг болуушкун болган, ооң материалдыг болгаш угаан-бодал хөгжүлдезинге дыка улуг перспективаларны ажыткан.

Коммунистиг партияның удуртулгазы-биле, бистиң Төрээн чурттун орус болгаш өске-даа улустарының харам чок акы-дүңма дузаламчызының ачызында Совет Тывага төөгүлүг кыска хуусаа иштинде социал-экономиктиг болгаш культурлуг үндезин чаартылгалар болган. Энергетиканың, даг тывыжының, ыяш чазап, болбаазырадырының, чиик, аъш-чем болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларын шуут эгезинден тургускан. Көдээ ажылагый бүдүрүлгези республикада улам хөгжээн. Ажылчы чоннарның материалдыг чаагай чоруу болгаш оларның культура деңнели үргүлчү бедип турар.

Тыва АССР-ниң улус ажыл-агыйының, культуразының бүгү талалыг хөгжүлдези болгаш көдүрлүүшкүнү—ленинчи национал политиканың, совет иниитилел болгаш күрүне тургузуунуң, бистиң улуг Төрээн чуртувустуң улустарының найыралының тиилелгезиниң чайыннанчак херечизи бооп турар.

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың ажылчы чоннары СЭКП-ниң XXIV съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин боттандырарынга, тоску беш чылдың планнарын база хүлээлгелерин күүседириңге чаа-чаа чедишкиннерни чедип албышаан, ооңбиле бистиң чуртка коммунизм тургузуушкунунга боттарының төлептиг салыышкынын киирер дээрзинге бүзүрелин Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели илергейлеп тур.

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республика делгерезин!

Коммунизм дээш демиселге совет улустуң сорук киирикчизи болгаш организакчызы—Совет Эвилелиниң ленинчи Коммунистиг партиязы делгерезин!

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИ — ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУ — ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИ

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Тыва область комитединге Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың Дээди Совединиң Президиумунга Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинге

Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң составынга Тыва Арат Республиканың бактаап киргениниң үжен чыл ою—тураскаалдыг болуушкунга таваръштыр РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели ийи дакпыр орденниг Тыва АССР-ниң ажылчыннарынга, колхозчуларынга, интеллигенциязынга, бүгү ажылчы чоннарынга чүректиң ханызындан байыр чедирип тур.

Совет Эвилелиниң составынга Тываның эки тура-биле бактаап киргениниң соонда республиканың ажылчы чоннары Коммунистиг партияның удуртулгазы-биле, орус болгаш өске-даа совет улустарның чаагай сеткилдиг, акы-дүңма дузаламчызының ачызында экономиканы болгаш культураны хөгжүдеринге дыка улуг чедишкиннерни чедип алган.

Эртиен үжен чылдың дургузунда республикага даг-тывыш, энергетика, чиик, аъш-чем болгаш үлетпүрүү өске-даа адырлары тургустунган, автомобиль болгаш агаар транспорту калбаа-биле сайзыраан.

Көдээ ажыл-агыйга база үндезин чаартылгалар болган. Колхоз, совхозтар мурнакчы техника-биле чепсегленген, мал, чер ажылын улам сайзырадырынга таарымчалыг байдалдар тургустунган.

Ажылчы чоннарның материалдыг чаагай байдалы чайгылыш чок экижип турар. Эртемниң, чырыдыышкынның, культураның болгаш кадык камгалалының хөгжүлдезинде чедишкиннер дыка улуг.

Республикада школаларның, эмнелге черлериниң, клубтарның болгаш эртемниң албан черлериниң калбак четкизи ажыдап турар. Литература болгаш уран чүүл чедишкинниг хөгжүп турар. Ажылчын аңгының, колхозчу тараачыннарның, интеллигенцияның национал кадрлары өскек.

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың ажылчы чоннарының чедишкиннери—Коммунистиг партияның ленинчи национал политиказының тиилелгезиниң, хөй националдыг Төрээн чуртувустуң улустарының бузулбас найыралының болгаш акы-дүңмалышкы өзүзүнүң чайыннанчак херечизи бооп турар.

Совет Тываның ажылчы чоннары партияның область организациязының удуртулгазы-биле партияның XXIV съездизиниң болгаш СЭКП Төл Комитединиң ооң соонда болган Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга боттандырары дээш моон соңгаар-даа могаг чок демисежир дээрзинге бүзүрелин Россияның Совет Федеративтиг Социалистиг Республиказының Дээди Совединиң Президиуму болгаш Министрлер Чөвүлели илергейлеп тур.

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республика делгерезин!

Ленинчи национал политиканың өндүр улуг чаалап алыышкыны — ССРЭ-ниң улустарының интернационалчы чаңгыс эви болгаш акы-дүңма найыралы делгерезин!

Бистиң бүгү тиилелгелеривистиң сорук киирикчизи болгаш организакчызы—Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязынга алдар!

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУ — РСФСР-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИ

Тургузукчу 30 чыл

Октябрь 11—тыва улустуң төөгүзүүнге алдарлыг арынны алдын үжүк-биле кирр бижээн хүн. 1944 чылдың октябрь 11-де ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралы болуп эткен. Аңаа тыва араттарның чүс-чүс чылларда соругдап келген күзели боттанган. Совет Эвилелиниң хөй националдыг акы-дүңма улустарының найыралдыг өг-бүлезиниң составынга Тываны хүлээп алыр дугайында тыва улустуң дилээн ук хурал хандырган.

Совет күрүнениң составынга Тываның бактаап киргеин бистиң төөгү талазы-биле хөгжүлдевистиң хоолуг ёзугаар түүнелге болган. Ол чорук Тываның бүгү талалыг хөгжүлдезинге улуг орукту ажыткан.

Совет Тыва чаа-ла үжен харлап турар. Бо кыска үеде Совет чурттун бо булуңу бодунуң бүгү төөгүзүнде туруп көрбээн бедикче көдүрүлген. Социал-экономика, культура талазы-биле үндезин чаартылганы боттандырарынче Коммунистиг партия, ооң ленинчи Төп Комитеди, Совет чазак улуг кичээнгейни салып турар. Көшкүн амыдралдыг, нургулайында мал малдаар чаңчылдыг тыва улусту сууржудуп, колхоз, совхозларны тургузуп, хуу араттарны коллективтиг ажыл-агыйже шилчиткеин, бойдус байлаының курлавырларынга үндезилээн баштайгы үлетүүр бүдүрүлгелерге, тудуг, транспорт, чоннуң амыдырал хандырылга черлеринге ажылчын аңгының тыптып келгени, совет интеллигенцияның тыва специалистерни өөредип кижизиткеин — бо бүгү тыва улустуң амыдыралында чедип алдынган бүгү чаартылгаларның үндезини болган.

Совет Тываның экономика, культура талазы-биле чедишкиннериин көргүзүптер сан-чурагайлар эвээш эвес. 30 чыл дургузунда республикага үлетүүр бүдүрүүшкүнүнүң хемчээли 47 катап, көдээ ажыл-агыйдан алыр ниити продукцияның хемчээли 19 катап өскен. Үүт бүдүрери бөрык 350 катап, дүк—22 катап, эт—8 катап көвүдээн.

Политика-экономиктиг чаартылгалар тываларның социал хөгжүлдезин хандырган. Дөртен чыл бурунгаар үжүк-бижин безин чок чораан улус улуг совет улустуң. Октябрьның ачызында бодунуң үжүк-бижинин тургузуп, карацгы бүдүүлүк чоруктан эртем-билигниң бединче кайгамчык херин базымны кылган.

Совет үеде казымал байлак тывыжының, болбаазырадылгазының, ыяш, тудуг материалдарының, чиик, аъш-чем үлетүүрүнүң хөгжүлдезин, совхозларны тургусканы-биле холбаштыр ажылчын аңгы тывылган. Республиканың улуг тудугларында, бүдүрүлгелеринде Совет Эвилелиниң хөй национал улустарының төлээлери — барык 50 хире нацияның кижилери бир эп-сеткилдиг ажылдап турар. Ынчаарга ажылчын аңгының барык чартык кезин тыва нацияның кижилери апарган.

Улус ажыл-агыйының бүгү адырларының шапкын хөгжүлдези ажылчы чоннарның амыдырал, культура деңнелин дыка бедидер арганы берип турар.

Улус өөреднлгезиниң, кадык камгалалының чедишкиннери улуг. Амгы үеде республиканың 185 школазында 63 муң уруг өөренип турар, тускай ортумак өөредилге черлери, 2 институт бисте ажылдап турар.

Социалистиг утка-шынарлыг, национал хевирлиг тыва уран чүүл кайгамчык хөгжүлдеде.

Тываның улустуң чогаалчылары С. Токаның, С. Сарыг-оолдуң, С. Пюрбюнүң болгаш О. Сагаан-оолдуң, К. Кудажының, А. Даржаның чогаалдары-биле чүүле тыва эвес, а орус дылда очулгадан Бүгү-Эвилелдиң номчукчулары таныжып турар. ССРЭ-ниң Күрүне шаңналының лауреады С. Токаның «Араттың сөзү» деп ному Совет Эвилелиниң болгаш делегейниң дыка хөй улустарының дылдарында парлаттынган. Ус-шевер улусчу мастерлериин, ооң иштинде РСФСР-ниң Репин аттыг Күрүне шаңналының лауреаттары Х. Тойбухаанның, Р. Аракчаанның чонар-даштан сиилбээн ажылдары, РСФСР-ниң уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы А. Чыргал-оолдуң музыка чогаалы, делегей конкурстарының лауреады Н. Красная-ның уран талантызы хөйге билдингир.

Кайгамчык чаартылгаже орукту ажыткан Улуг Октябрьны, Ленин башкыны алгап-йөрээвишаан, ленинчи чагыларны күүседип, партияның XXIV съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырып турар тыва улус — коммунизмниң идепкейлиг тургузукчулары. Ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктын бедидер, беш чылды хуусаа бетинде доозар дээш бүгү улустуң социалистиг чарыжынга республиканың ажылчы чоннары идепкейлиг киржип турар.

Беш чылдың тодарадыкчы чылының планнарын, Совет Тываның 30 чылынга уткуштур алган социалистиг хүлээлгелерин чедишкинниг күүседир дээш калбарган чарыш үрет-үүнелдиг болуп турар. Республиканың үлетүүр тос айларның ниити болгаш сайгарылга планын ажыр күүсеткен. Үлетүүр, тудуг, транспорт, хандырылга бүдүрүлгелериниң аразынга калбарган чарышка үшкү кварталда Терлиг-Хаяның мөңгүн суу бүдүрер чер, № 1 орук-тудуг эргелели, «Тыва көдээ тудуг» трестиң автобаазазы, Барыын-Хемчик райвозу, Чадаананың амыдырал хандырылга комбинады тиилээн. Тодарадыкчы чылда мал ажылының продуктуларын бүдүрер база күрүнеге садар талазы-биле көдээ ишчилер шудургу ажылдаанының түүнелинде Тыва АССР тос айларның планын чедишкиннг боттандырган. Бо талазы-биле Тес-Хем район социалистиг чарыштың мурнуку одуруун ээлээн.

Социалистиг ажыл-агый, культура тургузуушкуну ёзулуг совет моңгу-бүдүштүг кижилерни хевирлээн. Ажыл-ишке кызымак, күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле коор, Төрээн чуртунга кызыгаар чок бердинген чаагай сеткилдиг кижилерниң күш-ажылы бистиң чедишкиннеривисти быжыглап, көвүдедип, бурунгаар деңнелгевисти хандырып турар. Хой ажылының ёзулуг мастерлери О. Доржу, И. Сафонов, даг-жылар Н. Дресвянников, К. Кадыргы, А. Новиков, даг-дүгүнүң арыглакчылары В. Боруноза, А. Седип, механизаторлар Д. Дойбан, И. Никифоров болгаш чүс-чүс мурнакчыларга чоргаарланыр бис.

Байырлалды демдеглевишаан, Совет Тыванның ажылчы чоннары партияның XXIV съездизиниң шиитпирлерин боттандырар дээш каш дакпыр күжеңишкин-биле ажылдаар дээрзин Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязынга, Совет чазакка бүзүредип турар.

ЭШ Л. И. Брежневтиң Кишиневче чорупканы

Молдав ССР-ниң болгаш Молдавияның Коммунистиг партиязының 50 чылынга тураскаатканы байырлалга киржири-биле СЭКП ТК-ның Чингиис секретары эш Л. И. Брежнев октябрь 10-да Кишиневче чорупкан.

Эштер Ю. В. Андропов, А. А. Гречко, А. А. Громыко, Ф. Д. Кулаков, А. Я. Пельше, А. Н. Шелепин, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, И. В. Капитонов, К. Ф. Катушев, СЭКП ТК-ның кежигүннери Г. С. Павлов, К. В. Русаков, Г. Э. Цуканов, Н. А. Щелоков, СЭКП-ниң Төп ревизия комиссиязының кежигүннери А. М. Александров, К. М. Боголюбов олар эш Л. И. Брежневти Внуково аэродромдан үдээннер.

СЭКП ТК-ның кежигүннери хамааты ужар чүүл министри Б. П. Бугаев болгаш СЭКП ТК-ның ниити киидизиниң эргелекчизи К. У. Черненко, СЭКП ТК-ның Чингиис секретарының дузалакчызы В. А. Голиков олар эш Л. И. Брежнев-биле кады чорупкан. (СЭТА).

Бистин аалчыларывыс

Совет Тыванын 30 чыл оюнуң байырлалынга киржири-биле СЭКП ТК-ның кежигүнү, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы **Н. Ф. Васильев** дүүн бистиң республикада чедип келген.

Эш Н. Ф. Васильевти СЭКП обкомунуң бирги секретары **Г. Ч. Ширшин**, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы **Б. Ш. Долчаңмаа**, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы **М. К. Мендуме** уткаан.

ВЛКСМ ТК-ның секретары **В. С. Ярошовец**, Бурят АССР-ден СЭКП ТК-ның кежигүнү, СЭКП-ниң Бурят обкомунуң бирги секретары **А. У. Модогоев** баштаан төлээлер болгаш Якут АССР-ниң, Калмык АССР-ниң, Красноярск крайының, Чита, Иркутск областларының, Хакас, Даг-Алтай автономнуг областларның төлээлери бистиң республиканың байырлалынга киржири-биле чедип келген.

Сибирьниң, Забайкальеңниң кызыгаар шериг округтарының төлээлери база келген.

Моол Арат Республиканың Убса-Нур, Баян-Өлгий, Хобдо, Завхан аймактарындан аалчылар чедип келген.

ССРЭ-НИҢ ААР ИНДУСТРИЯ БҮДҮРҮЛГЕЛЕРИН ТУДАРЫНЫҢ МИНИСТЕРСТВОЗУНУҢ КРАСНОЯРСК КОЛ ТУДУУНУҢ «ТЫВА ТУДУГ» ТРЕЗИНИҢ «КЫЗЫЛ ТУДУГ» ЭРГЕЛЕЛИН РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ХҮНДҮЛЕЛ БИЖИИ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ

ЧАРЛЫЫ

Бүдүрүлге талазы-биле чедип алган чеиишкиннери дээш база Совет ЭвилелиниҢ составынга ТываныҢ эки тура-биле бактаап киргениниҢ 30 чылы-биле холбаштыр «Тыва тудуг» трестиҢ «Кызыл тудуг» эргелелин РСФСР-ниҢ Дээди СовединиҢ ПрезидиумунуҢ Хүндүлел бижии-биле шаңнаар.

РСФСР-ниҢ Дээди СовединиҢ ПрезидиумунуҢ Даргазы
М. ЯСНОВ
РСФСР-ниҢ Дээди СовединиҢ ПрезидиумунуҢ Секретары
Х. НЕШКОВ

Москва, 1974 чылдың октябрь 10.

ТЫВА АССР-НИҢ ТАҢДЫ РАЙОНУНУҢ КҮР-ЧЕР ОРТУМАК ШКОЛАЗЫН РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ХҮНДҮЛЕЛ БИЖИИ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ

ЧАРЛЫЫ

Сургуулдарны өөредиринге болгаш коммунистиг өзу-биле кижизидеринге чедип алган чеиишкиннери дээш база Совет ЭвилелиниҢ составынга ТываныҢ эки турз-биле бактаап киргениниҢ 30 чылы-биле холбаштыр Тыва АССР-ниҢ Таңды районунуҢ Күр-Чер ортумак школазын РСФСР-ниҢ Дээди СовединиҢ ПрезидиумунуҢ Хүндүлел бижии-биле шаңнаар.

РСФСР-ниҢ Дээди СовединиҢ ПрезидиумунуҢ Даргазы
М. ЯСНОВ
РСФСР-ниҢ Дээди СовединиҢ ПрезидиумунуҢ Секретары
Х. НЕШКОВ

Москва, 1974 чылдың октябрь 10.

Х. С. ЧИМИТ-ДОРЖУГА РСФСР-НИҢ АЛДАРЛЫГ ТУДУГЖУЗУ ДЕП ХҮНДҮЛҮГ АТТЫ ТЫПСЫР ДУГАЙЫНДА

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ

ЧАРЛЫЫ

Тудуг талазы-биле ачы-хавыяазы дээш «Тыва көдээ тудуг» трестиҢ көжүл чоруур № 463 механизаттыынган колонназының комплекстиг бригадазының бригадири Хомушку Сюрюн-оолович Чимит-Доржуга РСФСР-ниҢ алдарлыг тудугжузу деп хүндүлүг атты тыпсыр.

РСФСР-ниҢ Дээди СовединиҢ ПрезидиумунуҢ Даргазы
М. ЯСНОВ
РСФСР-ниҢ Дээди СовединиҢ ПрезидиумунуҢ Секретары
Х. НЕШКОВ

Москва, 1974 чылдың октябрь 10.

И. П. ОГЛЕЗНЕВКА РСФСР-НИҢ КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙЫНЫҢ АЛДАРЛЫГ МЕХАНИЗАТОРУ ДЕП ХҮНДҮЛҮГ АТТЫ ТЫПСЫР ДУГАЙЫНДА

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ

ЧАРЛЫЫ

Көдээ ажыл-агыйга чедип алган чеиишкиннери дээш Тывала Күрүненің көдээ ажыл-агый дуржулга станциязының тракторизи Иван Петрович Оглезневка РСФСР-ниҢ көдээ ажыл-агыйының алдарлыг механизатору деп хүндүлүг атты тыпсыр.

РСФСР-ниҢ Дээди СовединиҢ ПрезидиумунуҢ Даргазы
М. ЯСНОВ
РСФСР-ниҢ Дээди СовединиҢ ПрезидиумунуҢ Секретары
Х. НЕШКОВ

Москва, 1974 чылдың октябрь 10.

Н. С. БУХАРОВКА РСФСР-НИҢ АЛДАРЛЫГ ГЕОЛОГУ ДЕП ХҮНДҮЛҮГ АТТЫ ТЫПСЫР ДУГАЙЫНДА

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ

ЧАРЛЫЫ

Геологияга болгаш чер шинчилээр ажылга чедип алган чеиишкиннери дээш Тыааның геология-шинчилел экспедициязының проект-смета бөлүүнүҢ начальниги Николай Семенович Бухаровка РСФСР-ниҢ алдарлыг геологу деп хүндүлүг атты тыпсыр.

РСФСР-ниҢ Дээди СовединиҢ ПрезидиумунуҢ Даргазы
М. ЯСНОВ
РСФСР-ниҢ Дээди СовединиҢ ПрезидиумунуҢ Секретары
Х. НЕШКОВ

Москва, 1974 чылдың октябрь 10.

Н. Н. КИЛИНАГА РСФСР-НИҢ АЛДАРЛЫГ ЭМЧИЗИ ДЕП ХҮНДҮЛҮГ АТТЫ ТЫПСЫР ДУГАЙЫНДА

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ

ЧАРЛЫЫ

Чонның кадыын камгалаарының хөрээнге чедип алган чеиишкиннери дээш Тываның республика эмнелгезиниҢ салбыр эргелекчизи Надежда Николаевна Килинага РСФСР-ниҢ алдарлыг эмчизи деп хүндүлүг атты тыпсыр.

РСФСР-ниҢ Дээди СовединиҢ ПрезидиумунуҢ Даргазы
М. ЯСНОВ
РСФСР-ниҢ Дээди СовединиҢ ПрезидиумунуҢ Секретары
Х. НЕШКОВ.

Москва, 1974 чылдың октябрь 10.

С. Ч. КОМБУГА РСФСР-НИҢ ШКОЛАЛАРЫНЫҢ АЛДАРЛЫГ БАШКЫЗЫ ДЕП ХҮНДҮЛҮГ АТТЫ ТЫПСЫР ДУГАЙЫНДА

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ

ЧАРЛЫЫ

Улус өөредилгезиниҢ талазы-биле ачы-хавыяазы дээш Тыва АССР-ниҢ Эрзин районунуҢ Нарын ортумак школазының башкызы Степан Чыдыгбаевич Комбуга РСФСР-ниҢ школаларының алдарлыг башкызы деп хүндүлүг атты тыпсыр.

РСФСР-ниҢ Дээди СовединиҢ ПрезидиумунуҢ Даргазы
М. ЯСНОВ
РСФСР-ниҢ Дээди СовединиҢ ПрезидиумунуҢ Секретары
Х. НЕШКОВ

Москва, 1974 чылдың октябрь 10.

В. М. КУЖЕЛЕВАГА БОЛГАШ Б. Х. ЧЫНДААГА РСФСР-НИҢ КУЛЬТУРАЗЫНЫҢ АЛДАРЛЫГ АЖЫЛДАКЧЫЗЫ ДЕП ХҮНДҮЛҮГ АТТЫ ТЫПСЫР ДУГАЙЫНДА

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ

ЧАРЛЫЫ

Совет культураның талазы-биле ачы-хавыяазы дээш РСФСР-ниҢ культуразының алдарлыг ажылдакчызы деп хүндүлүг атты тыпсыры болза:

1. Валентина Михайловна Кужелевага — Тыва республиканың А. С. Пушкин аттыг библиотеказының килдис эргелекчизи.

2. Билчир-оол Ховалыгович Чындаага — Тыва АССР-ниҢ Улуг-Хем районунуҢ Эйлиг-Хем көдээ клубунуҢ эргелекчизи.

РСФСР-ниҢ Дээди СовединиҢ ПрезидиумунуҢ Даргазы
М. ЯСНОВ
РСФСР-ниҢ Дээди СовединиҢ ПрезидиумунуҢ Секретары
Х. НЕШКОВ

Москва, 1974 чылдың октябрь 10.

ССРЭ-НИҢ ТУДУГ МАТЕРИАЛДАР ҮЛЕТПҮРҮНҮҢ МИНИСТЕРСТВОЗУНУҢ «ТЫВА ДАГ-ДҮГҮ» КОМБИНАДЫН РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ХҮНДҮЛЕЛ БИЖИИ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ

ЧАРЛЫЫ

Бүдүрүлге талазы-биле чедип алган чеиишкиннери дээш база Совет ЭвилелиниҢ составынга Тываның эки тура-биле бактаап киргениниҢ 30 чылы-биле холбаштыр «Тыва даг-дүгү» комбинатты РСФСР-ниҢ Дээди СовединиҢ ПрезидиумунуҢ Хүндүлел бижии-биле шаңнаар.

РСФСР-ниҢ Дээди СовединиҢ ПрезидиумунуҢ Даргазы
М. ЯСНОВ
РСФСР-ниҢ Дээди СовединиҢ ПрезидиумунуҢ Секретары
Х. НЕШКОВ

Москва, 1974 чылдың октябрь 10.

ТЫВА АССР-НИҢ ӨВҮР РАЙОНУНУҢ «КЫЗЫЛ ТУК» КОЛХОЗУН РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ХҮНДҮЛЕЛ БИЖИИ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ

ЧАРЛЫЫ

Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин хөгжүдеринге чедип алган чеиишкиннери дээш база Совет ЭвилелиниҢ составынга Тываның эки тура-биле бактаап киргениниҢ 30 чылы-биле холбаштыр Тыва АССР-ниҢ Өвүр районунуҢ «Кызыл Тук» колхозун РСФСР-ниҢ Дээди СовединиҢ ПрезидиумунуҢ Хүндүлел бижии-биле шаңнаар.

РСФСР-ниҢ Дээди СовединиҢ ПрезидиумунуҢ Даргазы
М. ЯСНОВ
РСФСР-ниҢ Дээди СовединиҢ ПрезидиумунуҢ Секретары
Х. НЕШКОВ

Москва, 1974 чылдың октябрь 10.

ЧЕЧЕКТЕЛИИШКИН

«Бүгү чүвени кижиге, ооң чаагай чоруунга» Бо лозуңну бистиң аныяк республикавыстың ажыл-ишчилериниҢ амыдыралынга боттандырарынга медицина ажылдакчылары үлүүвүсү база киришти-рип турар бис.

1945 чылда ТомскиниҢ медицина институдун дооскаш, Тывага кээп Кызылдың божулга бажыңынга ажылдай берген мен. Ынчаарда республикага үүле 26 эмчи ажылдап турган болза, ам оларның саны 639 четкен. А медицинаның ортумак эртемниг ажылдакчылары ынчан 157 кижи чурганындан ам 2076 кижи четкен.

Хөй-хөй эмнелгелерни чаа кевир-биле туткан, эргилерин алгыдып, чаагайжыткан. Сөөлгү чылларда Кызылда эмнелгелер комплекизин, онкология диспансерин, өске-даа медицина албан черлерин туткан.

1945 чылда Кызылдың божулга бажыңы 25 орунну, аңаа чааскан акушер-гинеколог болуп ажылдап турган мен. Ам дээрге бисте орунар саны 135 четкен, 28 эмчи, медицинаның ортумак эртемниг 70 хире ажылдакчызы бар. Оларның дыка хөйү ак сеткилдиг, кызымаккай күш-ажылы-биле коллективтиҢ болгаш чоннуҢ хүндүткелин чаалап алганнар. Эмчилер А. В. Набатова, Т. В. Зверева, акушеркалар Е. И. Мартемьянова, Р. А. Логинова, санитарка Н. П. Аржакова, сестра М. А. Дубовская олар болгаш өске-даа эштериҢ хөй чылларда кызымаккай ажылдап келгениниге чоргаарланыр бис.

Г. ФЕДОРОВИЧ,
Тыва АССР-ниҢ алдарлыг эмчизи, Кызылдың божулга бажыңының кол эмчизи.

ӨЗҮЛДЕВИС БАЗЫМНАРЫ

1936 чылда Чадаананың Хайыракандан мени, ол үеде шериг албанынга келдирген чүве. Ынчаны Кызыл хоорайның үлетпүр бүдүрүлгелери дээрге-ле алгы эттээр, идик даараар, септээр бичии цехтер боор чораан. Ленин кудумчузунуҢ эрги магазин турган черинге кидис идик өөр, транспорт конторазының чанынга сапыктар септээр мастерскаялар турду. Келир үеде мээң бүгү амыдыралым ол бүдүрүлгелер-биле холбажы бээр боор деп бодал безин ынчан турбаан.

Дайынның эң берге үези—1942 чылда Хараал алдын уурлайынче чорудар дээш хөй аныяктар бистерни чыып келген. Часкы орук баксыраанындан чоруп чадаштывыс, чамдыктарывыс чана бергилээн. Тудуг үлетпүр яамазы мени кидис идик кылыр черже чорутту. Оон бээр-ле Кызылдың алгы заводунда ажылдап келдим.

Бо үениҢ дургузунда республикавыстың, ылаңгыя Кызылывыстың үлетпүрү дыка-ла хөгжүп мандыды. Бистер дайын үезинде кидис идик өйүп, хөм болгаш шериглерге чолдак тон кылыр хой кештери эттеп турдувус. Бүгү ажылды хол-биле кылыр, ынчангаш ажыл чер албас чүве-ле болгай.

200 ажыг кижи үш эвлеч дургузунда соксаал чок ажылдап келгеш, үүле 70 эжеш кидис идикти кылыр турду. Ону кижи санынга онаарга бир кижи-ле хүнде—1,7 идик кылыр. Ам бистиҢ бир ажылчынывыс хүнде-ле 350 идикти кылып турар. Заводувус күчүү черле магалыг. КоллективтиҢ 150 ажылчыны чыл дургузунда 1 млн. 190 муҢ рубльдиҢ чонга эргежок янзы-бүрү барааннарын бүдүрүп турар. Ол барааннарны тодарадырга: барык 70 муҢ хире эжеш кидис идик, 60 муҢ ажыг хөм идик, каастап кылган сапожкалар, хөй үүл холхаптар, ботинкалар, бажыңга кедер чымчак тапочкалар дээш оон-даа өске.

Амгы үеде хөм идик-биле республиканың бүгү чонун, а кидис идик-биле барык 50 хуузун хандырып турар бис. 1976 чылда чаа цех ажыглалга кирер. Ынчан чылда 140 муҢ эжеш кидис идикти бүдүрер арга тургустунар.

К. ХҮҮРЕКПЕН,
алгы заводунуҢ ажылчыны.

ӨӨРҮШКҮМНҮ ҮЛЕЖИП КЕЛДИМ

Акы-дуңма тыва чонум-биле бодумнуҢ хууда аксым-кежиимни медерелдиг бүгү амыдыралым дургузунда чаңгыс иениҢ уруглары дег үлежип келгенимни чоргаарал-биле чугаалап болур мен. Хып дээн аныяк кыс турган-ла Шагаан-Арыг хоорайның 7 чыл школазынга башкылап эгелээн мен. Үжен ажыг чыл дургузунда үүгле тыва национал школага, шаанда ядыы-түреңги чораан аратта-рның билиг-мергежил дээш харамдыгып чүткээн ажы-төлүн бодум хире-шинээм-биле өөредип, кижизидер кежикчолдуг болганымга өөрбес аргам чок.

Совет Тываның 30 чылы. Бо үениҢ дургузунда үүгле каракка көстүп турар материалдыг факторлардан аңгыда, бистиҢ Тывавыстың чонунуҢ кижи бүрүзүнүҢ билиг-медерели ниитизи-биле 40 чылдарга безин деңнээрге канчаардаа аажок бедээн.

Мен эге класстар башкызы мен. Школаның бирги клазынга өөреними-биле ам чедип кээп турар бичии чаштарны көргеш, оларның ада-иелеринге, кырган ада-иелеринге—мээң баштайгы өөреникчилеримге оларны дөмейлээри берге. Чамдыкта кандыг-бир Мишажыктың, азы Кара-оолдуҢ ыяк билир, дорт адап турар чүвезин бо кижи безин сураан дыңнаан, орта-ла билбес болгулаар-дыр... Мындыг кайгамчык үеге чедир чонумга бараан болуп, оларның келир үезин тургусчур салгакчыларын кижизидеринге үлүг-хуумну киириштирип чоруурумга, мактанып-даа эвес, сеткилим ханызындан чоргаарланганымны бо байырлалды таварыштыр илередикседим.

Е. СОКОЛОВА,
Тыва АССР-ниҢ школаларының алдарлыг башкызы, Шагаан-Арыг № 2 ортумак школазының башкызы.

ЧОННУҢ ӨМҮНЭЭЗИНДЕН

Эзер, дергиден туттунуп, эр болуп өзүп келген үемден бээр-ле тыва араттарның улуг орус чон-биле тудуш-хөлбаалының, ооң-биле кажан кезээде найыралдыг, чаңгыс аай болур дээн күзелин илередип турарын эскерип билип чораан мен... Улуг ОктябрьниҢ, башкы ЛенинниҢ номалының ачызында тыва черге улусчу революция тинлээн сөөлүнде араттардың үедүптен бээр кыптыгын келген ол изиг күзели улам хайныгып эгелээн.

Улуг Ала-чурт — ССРЭ, ЛенинниҢ тургускан партиязы шаанда ядыы, түреңги, бүдүүлүк чораан тыва араттарның амыдырал-чуртталгазынга эгээртинмес улуг дузалы: эртем-сургуулду, материалдыг деткимчеңи көргүзүп турганын билир болгай бис.

1944 чылда Тываның арат чонунуҢ Совет ЭвилелиниҢ составынга эки тура-биле каттыжып кирер дээн эчис күзелин илереткен Декларация хүлээп алдынган, ынчан ону чоннуҢ өмүнээзинден чедирип айытклар төлээлериҢ бирээзи болур улуг аас-кежии меңээ таварышкан чүве. Ол-ла чылдың октябрь 11-де ССРЭ-ниҢ Дээди СовединиҢ ПрезидиумунуҢ хуралынга төлээлер олурушкан бис, ынчан аңаа демги Декларацияны төлээлериҢ баштыны Салчак Тока иletкээн өөлүнде, чорук чогаан — Тыва Арат Республиканы Совет ЭвилелиниҢ составынга автономнуг область кыллыр бир үн-биле хүлээп алган. «БистериҢ база ада-өгбелеривистиҢ чүс-чүс чылдарда бодап чораан күзели ам-на боттанды, ам улуг Совет ЭвилелиниҢ хамаатызы болдувус» деп бодааш, амыраанымны, өөрээшимни чүге деңнээр! Ынчан ССРЭ-ниҢ Дээди СовединиҢ ПрезидиумунуҢ Даргазы М. И. Калинин, С. М. Буденный болгаш хуралга олурушкан оон-даа өске эштер ол төөгүлүг болуушкунга холбаштыр биске изиг байыр чедирип, бистиҢ холувус тудуп, куспактай бээрге, үүлду-чүрээм тиккинейнип, бүгү мага-бодум чымырткайнып, харын-даа төлээлериҢ база бирээзи Александр Чымба меңээ өтүлдүрүп чугаалап берип турда-ла, четтикпейн, өөрүшкүмну илередир дээш бодумнуҢ билир каш он-шаа орус сөстеримни кожуп, чугаалажыксаам кээп турган. Ол хуралдың бүгү киржикчилерибиле кады ынчан тыртырган чуруумну төөгүлүг болуушкуннуҢ ыдыктыг демдээ кылдыр камнап, көрүп чоруур мен.

Ам оон бээр мугур-ла үжен чыл эрткен. Кайгамчыктыг сайыралдың, чечектелиишкиннің 30 чылының бедиинден Коммунистиг партияның, Совет чазактың болгаш акы-дуңма улустарның бызыг найыралының ачызында бистиҢ Тываның ажылчы чоннарының амыдырал-чуртталгазы таныттынмас кылдыр чаартынып турарын караавыс-биле көрүп турар-дыр бис.

О. ЛОПСАНЧАП,
Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, персоналдыг пенсионер.

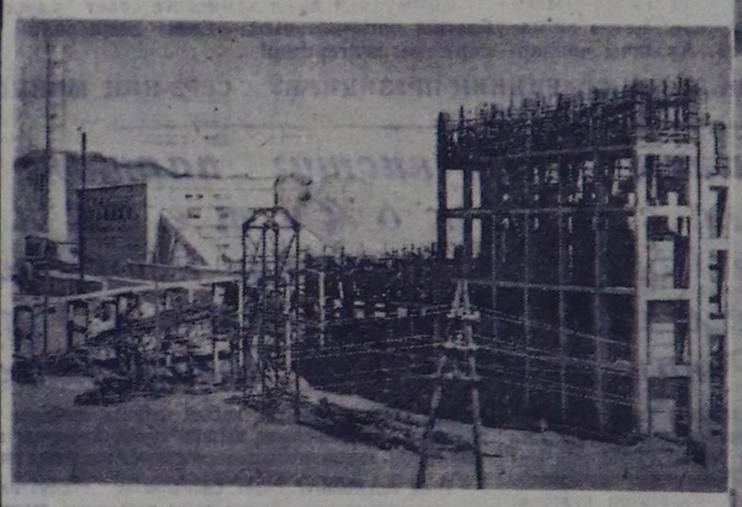

КОЛХОЗЧУНУҢ ААС-КЕЖИИ

«Чаа орук» колхозтуҢ ажыл-ишчилери тоску беш чыл планының дөрткү, тодарадыкчы чылының планыг онаалдаларын күүседир, Совет Тываның 30 чыл юбилейин төлептиг белектиг уткуур дээш бо чылын улуг күжениишкинниг ажылдаан. Тос айлар дургузунда бистиҢ колхоз күрүнеге сүт, дүк садарының чыл планын бүрүн күүседкен. Ол ышкаш, байырлалга уткуштур социалистиг чарышты калбартпышаан, колхозчулар ниитининиҢ малынга четчир саныг бөдүүн чемнерни база белеткеп алган.

Совет Тываның 30 чыл оюн байырлап турар бо хүн бистиҢ «Чаа орук» колхозтуҢ тургустунганының баштайгы чылдарын сактып тур мен. КолхозтуҢ ынчаардагы байдалын ам бөгүнгүзү-биле канчап деңнээр боор! Колхозка каш-ла өреге каттыжып кирген турду. Чурттаар бажың деп үүве бар эвес. Өглерге турдувус. Кажаа-хораа база чок. Кол тыртар күш—аът, шары болгай. Ам көрүңер даан. Колхозувус мырыңай таныттынмас кылдыр сайзыраан. Суурувуста бажың балгат эңдериген. Машина-техника дээрге, барык-ла кижи бүрүзүнүҢ хөлгези апарган. Шынап-ла магалыгдыр! Бо чырыткылыг амыдырал болза, Совет ЭвилелиниҢ составынга Тываның эки тура-биле киргениниҢ соонда биске Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың хүн бүрү сагыш салып, көргүзүп келген канчаардаа аажок улуг дузаламчызының ачызы-дыр. Ол дээрге, хөй национал-дыг совет улустуҢ биске көргүскен акы-дуңма дузазының бөтүг түңнелидир. Ынчангаш колхозчуга улам соруктуг, холу дыңзыг ажылдаары күзенчиг.

Мен бодум колхозта хойжу бригаданы удуртуп турар мен. Бригаданың малчыннары бо байырлалга төлептиг белекти база сөңнээн, Бригада ниитизи-биле төрүүр 100 хойга онаштыр 99 хураганны менди доруктуруп, дүк, эзт садар планын күүседкен. Ам өдек-кыштаг септээрин дооскан.

Мээн, бөдүүн хойжунуҢ, күш-ажылымны Төрээн чурт бедин-биле үнелээш, Күш-ажылдың Кызыл Тугу орден-биле шаңнаан. Чон меңээ улуг идегелди көргүзүп — ССРЭ-ниҢ Дээди СовединиҢ депутадынга сонгаан. Бо база-ла Совет эрге-чагырганың ачызы-дыр. Эрги Тыва үезинде мен ышкаш кижи ындыг чүвени кайын бодаар. Магалыг-ла үе! Улам-на, улам-на кызып ажылдаксаазы келир-дир. Бо улуг байырлал хүнүнде малчын эшөөрүмге байыр чедирип, чаа чеиишкиннерни, чаагай кадыкшылды, аскежиин күзекселим.

А. СОЯН,
ССРЭ-ниҢ Дээди СовединиҢ депутады, «Чаа орук» колхозтуҢ № 1 хойжу бригадазының бригадири.

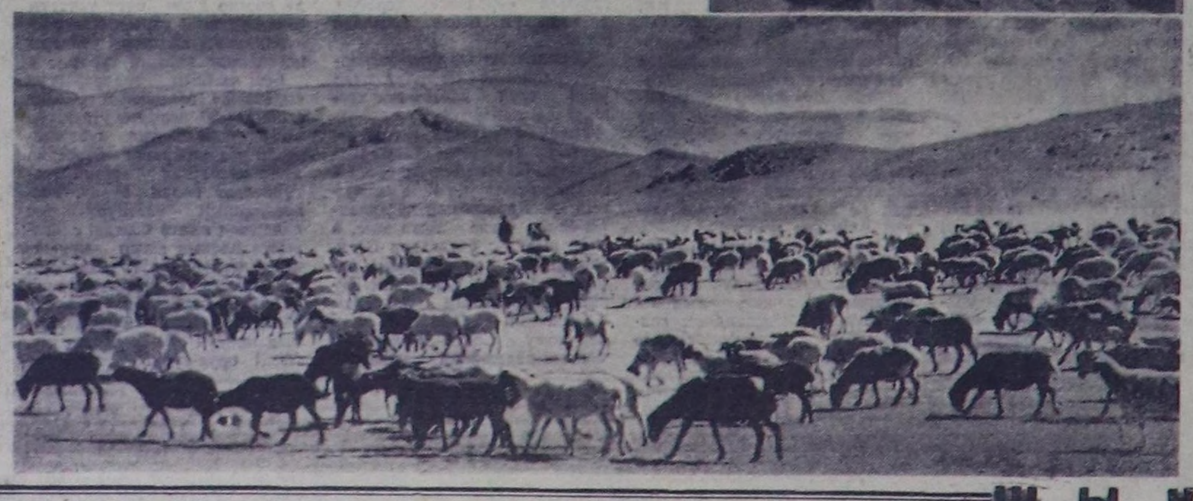

С. Л. ОЮНГА РСФСР-НИҢ АЛДАРЛЫГ АРТИЗИ ДЕП ХҮНДҮЛҮГ АТТЫ ТЫПСЫР ДУГАЙЫНДА РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Совет театр уран чүүлүнүң талазы-биле ачы-хавыяазы дээш Тываның хөгжүм-шин театрының кол режиссёру Синоол Лакпаевич Оюнга РСФСР-ниң алдарлыг артизи деп хүндүлүг атты тыпсыр.

РСФСР-ниң Дээди Соведениң Президиумунуң Даргазы
М. ЯСНОВ
РСФСР-ниң Дээди Соведениң Президиумунуң Секретары
Х. НЕШКОВ

Москва, 1974 чылдың октябрь 10.

Д. Ш. ООРЖАККА РСФСР-НИҢ САДЫГНЫҢ АЛДАРЛЫГ АЖЫЛДАКЧЫЗЫ ДЕП ХҮНДҮЛҮГ АТТЫ ТЫПСЫР ДУГАЙЫНДА РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Совет садыг талазы-биле ачы-хавыяазы дээш Тыва АССР-ниң Өвүр райозунуң автолавказының чолаачы-садыгжызы Дайдон Шыырапович Ооржакка РСФСР-ниң садыгның алдарлыг ажылдакчызы деп хүндүлүг атты тыпсыр.

РСФСР-ниң Дээди Соведениң Президиумунуң Даргазы
М. ЯСНОВ
РСФСР-ниң Дээди Соведениң Президиумунуң Секретары
Х. НЕШКОВ

Москва, 1974 чылдың октябрь 10.

ТЫВА АССР-НИҢ УЛУС АЖЫЛ-АГЫЫНЫҢ БОЛГАШ КУЛЬТУРАЗЫНЫҢ АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫН РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ХҮНДҮЛЕЛ БИЖИИ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва АССР-ниң улус ажыл-агыйынга болгаш культура тургузуушкунунга идепкейлиг киржилгези болгаш чедип алган күш-ажылчы чедишкиниери дээш РСФСР-ниң Дээди Соведениң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаары болза:

1. Николай Дмитриевич АНДРИЯНОВТУ — «Красноярск-хемүр-даш» комбинаттың Каа-Хем хемүр-даш разрезинде экскаваторнуң улуг машинизи.
2. Николай Васильевич БАШМАКОВТУ — Каа-Хем районда «Ленинчи орук» совхозтуң механизатору.
3. Седен-Сүрүн Түлүшевич БЕГЗИНИ — Кызылдың № 1 көдээ профтехучилищезиниң мастери.
4. Акмаа Саржанмаевна ДАМЧАЙНЫ — Эрзин районнуң «Чаа-Орук» колхозунуң хойжузу.
5. Калдар-оол Хертекович ДАНЗЫРЫКТЫ — «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелинде комплекстиг бригаданың бригадири.
6. Адыг-оол Бокташевич ДОҢГАКТЫ — Бай-Тайга районнуң «Мурнакчы» колхозунуң хойжузу.
7. Полина Седиевна ДОҢГАКТЫ—Өвүр районда Хандагайты ортумак школаның башкызы.
8. Анатолий Иванович ЗАХАРОВТУ — Улуг-Хем районда «Найырал» совхозтуң кол мал эмчизи.
9. Федор Герасимович КРУГОВОЙНУ — Тыва транспорт эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы.
10. Шаңмак Эртинежикович МОҢГУШТУ — Кызыл-садыгның № 22 магазинниң директору.
11. Константин Ховалыгович ОРУС-ООЛДУ — республика эмнелгезиниң кезер эмчизи.
12. Сергей Васильевич ПАВЛОВТУ — «Тыва суг-тудуг» трестиң чолаачызы.
13. Мария Гавриловна САДАКОВАНЫ — Кызыл-садыгның № 4 столоваязының повары.
14. Салчак-оол Серен-оолович САТТЫ—Кызылдың пассажирлер автобудурулгезиниң слесары.
15. Мария Шагдыровна СУВАН-ООЛДУ— Эрзин районнуң амыдырал хаңдырылга комбинадының даараныкчызы.
16. Демьян Михайлович ТУРЧАНОВТУ — № 1 орук-тудуг эргелелинде грейдер-элеватор машинизи.
17. Анна Сергеевна ФИЛИМОНОВАНЫ — Кызылда харылзаа белдириниң оператору.
18. Евгений Яковлевич ФРУЗАНОВТУ —Тываның геология экспедициязының чолаачызы.
19. Таңгыт-оол Дукур-оолович ХОВАЛЫГНЫ — Бии-Хем районда «Өөк» совхозтуң механизатору.
20. Шек-Син ЦОЙНУ — Тыва электри четкизиниң котел-турбина цегинде слесарь.

РСФСР-ниң Дээди Соведениң Президиумунуң Даргазы
М. ЯСНОВ
РСФСР-ниң Дээди Соведениң Президиумунуң Секретары
Х. НЕШКОВ

Москва, 1974 чылдың октябрь 10.

Амыдырал ам-даа чаагайжыр

ССРЭ-ге Тыва каттышкан соонда, Каа-Хем кожуунунга Шынаа, Белбей, Сарыг-Сеп, Ильинка, Кундустуг көдээ Советтер тургустунган. Олар хуу ажыл-агыйлыг араттарны коллективизаттаар, чаа амыдыралды тургузар болгаш культураны нептередир талазы-биле улуг ажылды кылган. Кызыл-өглерден эгелээн клубтар, школалар, мал болгаш чер ажылы, МТС-тер—шуптузу Совет эрге-чагырганың ачызында тургустунган болгаш сайзырап келгеи.

Э. Д. Паздерин, К. Е. Кошкаров, Л. М. Берестов, Г. Я. Костюченко, В. М. Чунарев, Д. И. Есипов, В. М. Никитин —бистиң районга баштайгы тургустунган көдээ Советтериниң даргалары ол. Олар боттарының хүлээлгезин алдарлыы-биле күүсеткен.

1948 чылда районуң тарылга шелу 3800 гектар турган болза, ам 32 муң гектар, күрүнеге садар тараазы 700 тонна турганындан 1972 чылда 37 муң тонна четкен. Ынчан бөдө мал 1480 баш турган, а ам — 12 муң ажыг. Үжен чыл мурнунда өрген безин чок черлерде хей бажыңнарлыг, чаагайжыды туттунган суурлар тыптып келгилээн. Районуң бүгү чурттакчыларының 70 хуузу телевизорлуг. Хеп чуур машина, радиоприемник чергелиг эт-керекселдер барыкла өг-бүле бүрүзүнде. Колхозтар болгаш совхозтар экономика талазы-биле быжыккан, культуразы бедээн.

Шаанда соңгуур болгаш соңгудар туржук, кандыг-даа эргези чок чораан тыва чон, ам күрүкени башкарарынга киржип турар. Оларның аразында тараачын-даа, аңчы-даа, саанчы-даа— кандыг-даа мергежилдиң, нацияның болгаш эртем-билигниң кижилери бар. Оон чижээнге колхозчу Михаил Ситниковту ап көрээл. «Коммунизмче орук» колхозтуң ол механизатору —ССРЭ-ниң Дээди Соведениң депутады болгай.

Тыва АССР-ниң Дээди Соведениң депутадынга Каа-Хем райондан соңгуткан тудугжу Валентина Васильева, техник Тамара Салчак, саанчы Анна Логинова болгаш өскелер-даа улус ажыл-агыйын хөжүдеринге, чоннуң амыдыралын экижиде-ринге үлүүн киирип турар. Район болгаш көдээ Советтериниң 277 депутаттарының 80 хуузу материалдыг бүдүрүлгеде хаара туттунган. Оларның барык-ла дөгерезин ажыл-ишке болгаш амыдырал-чурттаалгага үлегерин көргүспүшаан, боттарының депутат хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип чоруурлар.

Партияның XXIV съездизиниң шинтпирлерин күүседир, район, хоорай Советтериниң ажылын экижидер хемчеглер дугайында СЭКП ТК-ның доктаалын болгаш депутаттың эргe-хүлээлгезиниң дугайында Хоойлуну амыдыралга боттандырар талазы-биле чамдык ажылдарны район болгаш көдээ Советтер кылып чоруткан.

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң шилчиир Кызыл тугун бистиң районнуң Бүрен-Хем, Сарыг-Сеп болгаш Ильинка көдээ Советтери үш чыл дургузунда дараалаштыр чаалап ап келген. Бо дээргe, ол көдээ Советтериниң ажылының бедик үнелели-дир. А СЭКП райкомунуң болгаш райкүүскомнуң шилчиир Кызыл тугун тодарадыкчы чылдың бирги чартыының түүнелинде Бүрен-Хем көдээ Советке тывыскан.

Ажыл-ишти экижидеринге, культура амыдыралы бедидеринге болгаш ажылчы чонну кижизидеринге чер-чер Советтериниң ролун бедидеринче партия доктаамал кичээнгей салып турар. Ооң бир чижээн сөөлгү чылдарда бистиң районга ийи көдээ Советтиң немей тургустунганындан безин көрүп болур.

Каа-хемчилер үшкү кварталда күрүнеге эт, сүт болгаш дүк садарының планныг онаалгаларын ажыр күүсеткен, Совет Тыванын 30 чыл оюнга белээвис ол. Дүжүт ажаалдазы, кыштаглаашкынга белеткел дээш ажыллар ам-даа хей. Оларны организастыр кылырыче ажылчы чонну Советтер мобилизастап турар. Ынчангаш амыдырал ам-даа чаагайжыыр.

К. ОЧУР-ООЛ,
Каа-Хем райкүүскомнуң даргазы.

ӨЗҮЛДЕНИҢ ЧУРАГАЙЛАРЫ

Тыванын үлетпүр бүдүрүлгезиниң хемчээли 1945 чылдан 1973 чылга чедир үениң дургузунда 47,6 катап өскен.

1945 чылда хөмүр-дашты 6 муң тоннаны бүдүрген болза, 1973 чылда ону 563 муң тоннаны азы 93,8 катап хөйну бүдүрген. Электроэнергияны республикага 1945 чылда 0,9 млн. киловатт-шакты ажылдап кылган турда, ол көргүзүг эрткен чылын 155,6 млн. киловатт-шакка деңнежип, азы 173 катап өскен.

* * *

Ол-ла чылын 0,6 млн. тудуг туйбузун республиканың тудугларынга берген болза, 1973 чылда ону 29 млн. 300 муң кезекти бүдүрүп, ынчаардагы деңнелиндеи 48,8 катап ажыгны берген.

* * *

Чурттуң киити аар үлетпүрүнге киирип турар чоргааранчыг үлүү болу берген сорттуг даг-дүгүн бүдүрүп эгелээн 1963 чылда 11,8 муң тоннаны Төрээн чуртка Тыва берип шыдаан болза, эрткен чылын оон 4,2 катап хөйну, азы 49,6 муң тоннаны бүдүрүп үндүрген.

* * *

1945 чылга чедир бистиң республикага чылда-ла 8 муң эжеш кидис идикти бүдүрүп үндүрүп турган болза, эрткен чылын ону оон 8,8 катап хөйну азы 70 муң эжешти садыг четкилеринге киирген. Ол чылын 10 муң хем идикти бүдүрген турда, 1973 чылда ону оон 7,8 катап хөйну азы 78 муң эжеш идикти бүдүрген.

* * *

Эт болгаш белеткеп каан ындыг продуктуларны эрткен чылын 1950 чылда турганынга бодаарга, 39,1 катап хөйну, колбаса кылыгларын 1945 чылга бодаарга—28,7 катап, мал саржаан—226 катап, далганны—12,1 катап, хлебти болгаш хлеб-булка кылыгларын—5,4 катап, кондитер кылыгларын—23,4 катап хөйну бүдүрүп үндүрген.

1944 чылда Тывага тарылга шелу 57,3 муң га турган, а 1973 чылда—367,1 муң га.

* * *

1946 чылда 98 трактор, 20 комбайн, чүүк сеортүр 35 машина турган, а 1974 чылда—2569 трактор, 1099 комбайн, 1667 чүүк машиназы республиканың чугле көдээ ажыл-агыйында ажылдап турар.

* * *

Көдээ ажыл-агый продуктуларын күрүнеге сатканы:

1945 чылда 8120 тонна тараанны күрүнеге саткан болза, 1973 чылда ол сан 67,2 муң тонна четкен.

1946 чылда 122 тонна дүк, 3516 тонна эт күрүнеге дужааттынган, а 1973 чылда күрүнеге 2705 тонна дүктү, 15700 тонна эттти күрүнеге саткан.

* * *

1949 чылда күрүнеге 70 тонна сүт дужааттынган, а 1973 чылда ол сан 26,2 муң тонна чедир өскен.

Ол-ла продуктуларны бүдүргенин көрзлиңер:

Көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглериниң саны:

1961 чылда дээди эртемниг 100 агрономнар, 80 зоотехниктер, 72 мал эмчилери Тывага ажылдап турган, а 1973 чылда 181 агрономнар, 129 зоотехниктер, 163 мал эмчилери республиканың көдээ ажыл-агыйында ажылдап турар.

1961 чылда ортумак тускай эртемниг 316 агрономнар, 169 зоотехниктер, 230 мал эмчилери Тывага ажылдап турган болза, 1973 чылда бистиң республика 323 агрономнарлыг, 293 зоотехниктерлиг, 361 мал эмчилерлиг апаргaн.

* * *

1946 чылдан 1973 чылга чедир республикага 151 школа туттунган. Ында 33.804 школачы өөренип турар.

1945-46 өөредилге чылында ниити билиг школаларынга 10.700 өөреникчи турган болза, 1973—1974 өөредилге чылында ол сан 64.200 чедир өскен.

* * *

1945-46 өөредилге чылында Кызылга ажылчын аныяктарның кара чаңгыс школазынга 100 кижи өөренип турган. Амгы үеде ажылчын болгаш көдээ аныяктарның эзлчеглиг, ниити билиг школаларында, бот-өөредилгелиг школаларның консультпунктуларында 6.200 аныяк ооллар, кыстар ажылдавышаан өөренип турар.

* * *

1944 чылда Тывага 500 башкылар ажылдап турган. Амгы үеде республика школаларында 4260 ажыг башкылар ажылдап турар.

* * *

1944 чылда Тыва автономнуг областка дээди-даа, ортумак-даа өөредилге чери турбаан. Баштайгы ортумак өөредилге чери—фельдшер-акушерка школазы 1945-46 өөредилге чылында ажыттынган. Аңаа 200 кижи өөренип турган. Кызылга башкы институту 1952 чылда ажыттынган. 1954 чылда баштайгы доозукчуларны ол үндүрген, ынчан 104 кижи доозуп үнген. Амгы үеде Тыва АССР-де 5 ортумак тускай болгаш 2 дээди өөредилге чери бар, ында 6 муң ажыг кижи өөренип турар.

Тыва АССР биле Хакас автономнуг областың социалистиг чарыжының 1974 чылдың 9 айларында түүнелдери

	Тыва АССР		Хакас авт. обл.	
	План күүселдези хуу-биле	1973 чылда III кварталда турганың 1974 ч. III кв. хуу-биле	План күүселдези хуу-биле	1973 ч. III кварталда турганың 1974 ч. III кв. хуу-биле
Үлетпүр				
Продукция сайгарылгазы	102,8	106,6	102,0	109,0
Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү	103,2	107,9	103,0	105,0
Тудуг				
Бүгү дөстерден капитал салым	90,4	120,7	97,0	105,0
Керээлиг ажыл хемчээли	99,9	107,4	109,9	102,0
Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү	104,3	110,5	96,0	106,0
Транспорт				
Ниити ажыглалдың автотранспортуби-ле бараан сеортүлгези—тонна-километр-биле	89,2	98,6	82,4	81,7
Амыдырал хаңдырылга ачы-дузазы				
Чоңга ачы-дуза чедирери	100,6	110,4	99,9	108,2
Оон иштинде көдээ черге	90,7	104,3	95,4	104,0
Садыг				
Үүрмектеп садар бараан саарылгазы	101,3	107,8	100,3	107,2
Көдээ а/агый продукциязын садары (Немелде даалга-биле плән)				
Эт	106,4	104,4	107,0	107,0
Сүт	104,8	105,1	107,0	106,0
Чуурга	—	—	110,0	114,0
Дүк	104,1	110,7	106,0	105,0
Мал ажылының продуктулуу				
Бир инекке онааштыр саттан сүттүң кг-мы	1414	x	1815	x
Чыл планынга онааштыр хуу-биле	82,7	100,1	80,0	100,3
Бир хойдан кыргазын дүктүң кг-мы	2,12	x	3,8	x
Чыл планынга онааштыр хуу-биле	92,6	106,5	106,0	106,0
Бир дагаага онзажыр чуурга саны	140	x	182	x
Чыл планынга онааштыр хуу-биле	72,9	94,0	89,0	105,0
Бир баш малдың чылда ортумак деңзизи килограмм-биле:				
Мыйыстыг бода мал	291	104,7	387	103,0
Хавак	99	99,0	92	123,0
Хой	38	100,0	39	93
Органиктиг чемишчилге төгериниң чыл планы	76,5	116,2	—	128,0

Октябрьның ачызында

Чүс-чүс чылдарның дургузунда Манчы хаанның дараалыгын адаанга турган чуртка Октябрьның ачылыг шуурганы соңгу Саян ажыр хадын келген соонда, башкы Таңдының кырындан хосталга дээш демиселдің кызыл даңзыадын келген. Таңды сыныың эдектеринге Оюн Күрседи, Эрзиниң ховуларынга Иргит Шагдыржап, Улуг-Хемниң шыааларынга Адыг-Дүүш Чүлдүм, Хемчиктиң кыдынга Ондар Былдый-оол ышкаш тыва чонуң орлан-эрес ооллары чүгүрүктүң чүген-сугаузын шыңгырадыр аалдарны кезий челзип, Ленин башкының буянныг суртаалынга сүзүк кирип, ядыы араттарны боттарының мөлчүкчүлеринге удур октуг-боолуг тура халып кирилтеринге сүр күштү мөөнеп турганнар.

Октябрьның ачы-хавыяазын биске баштай дыңнадып келген орус большевиктер Степан Беспалов, Никифор Крюков оларның алдар-адын кажан-кезээде сактып келир бис. Тыванын Алдан-Маадыр аттыг музейинде Тывага совет эрге-чагырганы тургузар дээш демисежин чораан маадырларга тураскааткан бир делгелге бар. Ында Михаил Терентьевтиң хөрек чуруун база киирген. Бо большевик орус, тыва революсчуларның мурнундан төлөөге соңгуткаш, Советтериниң үшкү Бүгү-россия съездизиниң киржикчизи болган. Михаил Терентьев ол хураага Владимир Ильич Ленинин бир-ле дугаар көрген болгаш ооң төөгүлүг чугаазын дыңнааш, 1919 чылдың эгезинде Тываже чанып келгеш, ол кайгамчык төөгү дугайын чоңга чугаалап берип, суртаал ажылын чорудуп турган.

Александр Кравченко баштаан Сибирьниң кызыл партизаннары Тывага келгеш, ак орустарның артынчызын кыра шапчып берген соонда оларның дайынчы алдарын салган, орус-тыва ядыылар Сергей Кочетовка баштаткан партизан отрядын тургускаш, бистиң чуртка калчаарап турган актарның артын Тарлашкын хемниң кыдынга коргун үскениер. Сергей Хлебников, Иван Антипин, Седип-оол Танов, Иргит Мөнге, Семен Бүлчүп ышкаш дайынчылар—бистиң чоргаарланыр ада-өгбелеривис ол!

1921 чылдың август 13-те Октябрьның оглу боолу Тыва Арат Республика тускай күрүне кылдыр тургустунган. Улуг ада ССРЭ-ниң дузаламчызынга даянып алгаш, Улуг-Хемниң шалкыны дег, капиталистиг эвес оруктап хөгжүп эгелээн.

ТАРН-ның Төп Комитединиң бирги секретары Салчак Тока баштаан, Александр Чымба, Ооржак Лопсанчап киржикчилиг Тыванын төлөзлери, Ада-чурттун Улуг дайыны фронтуларга дицмиреп турда, Москвага чеде берген. 1944 чылдың октябрьның 11-де Москванын Кремльге, Михаил Иванович Калининниң ажылдаар кабинединге, ССРЭ-ниң Дээди Соведениң Президиумунуң кежигүннериниң хуралынга Салчак Калбакхерекович Тока Тыванын арат чонунуң кажан шагдан бээр күзеп чораан изиг күзелин илереткен дилег бижикти номчуп бараалгаткан соонда, Тыва Арат Республиканы Совет Эвилелиниң составынга киирип алыр дугайында төөгүлүг Чарлык үүнүп келген. Бо болза Октябрьның ачызы-дыр!

Октябрьның ачызында оранның байлаан ажыглап шыдаар үлетпүрүг республика болдувус. Аар үлетпүрүнүң тудуу болур Ак-Довурактың дыраа-шишкээни даг-дүгүнүң чиннерин Москваже, Ленинградле, Горькийже, Новокузнецкиже чорудуп турар.

Октябрьның ачызында күштүг техника-биле чепсеглеңген мурнакы көдээ ажыл-агыйлыг республика болдувус. Төөгүнүң чижектерин деңнеп көрээл. 1930 чылда бүгү Тывага 2316 демир андазын, 1003 ыяш андазын турган болза, чугле 1973 чылда бистиң колхозтарга болгаш совхозтарга 2461 тракторлар, 1064 комбайннар, 1676 чүүк машиналары бар турган.

1924 чылда бүгү Тывага 60 өөреникчилиг, чугле дөрт класска чедир өөренир бир школа турганын сактып көрүңер. Тыванын Совет Эвилелинге каттыжып турар чылын 8585 өөреникчилиг 86 школа турган болза, 1974 чылын 58020 өөреникчилиг 166 школа бар апарган. Ам барык көдээ Совет төвүнге-ле ортумак эртемни чедип ап болур. 1947 чылга чедир он класс доозуп аар дээш Тыванын хамык районнарындан бичин школачылар Тожудан Бии-Хемни куду салдап, Кунгуртугдан аттыг чоруп база Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Өвүр, Чөөн-Хемчиктен чорумал чүүк машиназынга олуруп. Кызылга келир турган болгай. Ам кандыг-дыр үзэ! Дээди эртемни Тывадан үнмейн чыткаш, чедип ап болур.

Тыванын херээженнери партияның болгаш күрүненің ажылдарында идепкейлиг киржип турарын даштыкыдан келгилээн журналистер тоолзуг амыдырал кылдыр кайгаанар болгай. Хей-хей чылдарда ниитиниң ажыл-херээнге киржип чораан Донгак Барыкаан, Таня Камова, Хертек Анчымаа—бистиң хүндүлээривис болгаш чоргаарланыр кижилеривис. Байкара Шөжүлбеевна Долчаңмаа — Тыва АССР-ниң Дээди Соведениң Президиумунуң Даргазы, малчын Кандан Үруле, башкы Таңдын-оол Сарыглар—Социалистиг Күш-ажылдың Маадырлары, Зоя Чадамба — дыл эртемниниң кандидады. Совет чазактың биске берип турар бир улуг буянының көскү чижээ бо-дур.

Уран чүүлдүң хөгжүп сайзыраанын кэнчаар ону. Владимир Оскал-оолдуң цирк артистери делегейни дескиндир ойнап хаапкан. Сергей Лазымның чураан чуруктарын «Геккосо» деп фирманы дамчыштыр ийеи көрүкчүлер безин сонуурган көрүп турар. Тыванын шевердериниң ыяшдаштан оюп-сиилбил кылгылаан ажылдары Совет Эвилелиниң дээди шаңналынга чедип турар.

Бистиң хөгжүм-нин театрының артистери Вильям Шекспириниң «Ромео биле Джульеттазын» ойнап турда, үүн кижи ыглапкы дег магаданчыг болгаш өөрүнчүг.

Ленин болгаш улустарның найыралы — ийи орденни Кызыл тугунда чалап кадаан Тыва үжен чылдың дургузунда мындыг делгем бызынмарны кылып, бүгү талазы-биле чечектелген.

М. КЕНИН-ЛОПСАН,
журналист.

НАЙЫСЫЛАЛДЫҢ СЦЕНАЛАРЫНГА

Тыванын ССРЭ-ниң составынга эки тура-биле каттышкаиының 30 чыл оюн байырлап турар бо хүннерде республиканың культуразының болгаш уран үүлүнүң ажылдаачыларының ажыл, амыдыралында өөрүшкүлүг, улуг болуушкуннар-ла хөй. Республиканың уран үүлүнүң 180 ажыг ажылдаачылары Төрээн чуртувустуң найысылалы Москвага барып, бөттарының уран талантызын көргүзүп, ойнаарлар. Ынчангаш бо хүннерде оларның бүгү талалыг белеткели чоруп турар.

Бистиң корреспондентивис ол хөй кижи киржикчилиг болуктуң уран үүл удургукчузу, РСФСР-ниң уран үүлүнүң алдарлыг ажылдаачызы, Тыва АССР-ниң улустуң артизи Алексей Боктаевич ЧЫРГАЛ-ООЛ-биле ужуражып, бо интервьюну кылган.

— Алексей Боктаевич, Москваже кымнар чоруур ирги?

— Республиканың уран үүлүнүң эң шилилдек төлөөлери Москвага барып ойнаар. Оларны тодарадырга мындыг. «Саян» ансамбльдиг артистери шупту баар. Ол ышкаш көдээниң бот-тывынгыр уран үүлүнүң чамдык талантылыг кижилери, уран үүл училищезиниң элээн хөй сургуулдары база чоруур. Тыванын хөгжүмшин театрының артистериндеи Тыва АССР-ниң улустуң, РСФСР-ниң алдарлыг артизи Кара-хыс Мунзук, Тыва АССР-ниң алдарлыг артистери Люндуп Солуп-оол, Сиин-оол Оюн, Тыва АССР-ниң улустуң артизи Николай Өлзей-оол болгаш өскелер-даа бөттарының уран талантызын найысылалга барып бараалгадырлар.

— Москвага барып көргүзүп концерттиң программазын канчаар тургусканыл, Алексей Боктаевич?

— Бистиң концертивистиң программазы улуг болгаш нарын.

Чаа бижиттингеи улуг хемчээлдиг ийи кантата бар. Николай Скрепов биле Светлана Козлованың сөзүнге «Байырлалдың кантатазын» Леонид Иосипович Израилевич бижээн. Ынчаарга Олег Сувакситтиң сөзүнге «Ада-чурт» деп кантатаны бодум бижиндим.

— Алексей Боктаевич, Москвага кайы хире боор силер? Кайы-кайы черлерге ойнаар силер?

— Москвага октябрь 13-тен 20-ге чедир ойнаар бис. Каяа барып ойнаарывыс биске билдингир. Бир-ле дугаарында Москваның Чайковский аттыг концерт залынга бистиң ураа чүүлүвүстүң көрүлдезиниң ажыдыышкыны болур.

Октябрь 17-де Композиторлар эвилелиниң чогаадылга бажыңынга база улуг концертти көргүзер бис. Ооң программазында тыва композиторларның бижээн улуг хемчээлдиг музыка чогаалдары, ырлары киргилээн.

Чаңгыс сос-биле чугаалаарга, композиторлар Ростислав Кенденбиль д и ң «Колхозчу мен», «Чазын эртө», «Чавыдак» деп үш кезектен тургустунган «Колхоз дугайында» деп сюитазын, Дамба Хүреш-ооллуң скрипкага болгаш литаврларга таарыштырган чогаалының сөөлгү кезээн база мээң скрипка болгаш симфония оркестрге бижээн улуг хемчээлдиг чогаалымны ойнап көргүзер.

Москвага барыр ойнаары дээрге аас-кежии-дир. Бо болза тыва улустуң уран чүүлүн улам ыцай сайзырадыр дээш Коммунистиг партияның хүн бүрү салып турар улуг ала сагыш-салыышкынының ачызы-дыр. Ынчангаш бис партияга чүрээвистиң ханызындан өөрүп четтиргенивисти илередип турар бис.

Социализм тугун чалаан Арыннарны көрүңер-даан
Совет Тыва төлдери бо: Аас-кежик боду олчаан.

«Саян» ансамблиниң эрес кашпагай танцыларын, уран чараш ырларын кым дыңнаксавас боор. Эрзиниң малчыннары, Тожунуң ацчылары, Таңдының тараажылары аныяк ансамбльдиң аян ырларын, казыргы дет танцыларын сеткил ханыышкын-биле көрүп турар. Күрүненің ыры болгаш танцы ансамбли улуг Төрээн чуртувустуң хөй-хөй сценаларынга база ойнап четтигипкен.

ЧУРУКТА: Күрүненің ыры болгаш танцының «Саян» ансамблиниң көргүзүү.

А. СОДУНАМНЫҢ фотозу.

Аян тудуп ырлап чор мен

Мээң чонум аас-кежиктиг. Амыдырал-чурттагавыс чүден өөрүшкүлүг болгаш байлак. Аңаа бис сеткил-сагыжыстың ханызындан өөрүп, чоргаарланып чоруур бис.

Улуг Совет Эвилелиниң хөй национ алдыг акы-дунма улустарының аразында хеймер дунмазы болуп, омак-хөгүүг, ырлыг-шоорлуг чуруттап чор бис.

Тыва улустуң социалистиг утка шынарлыг, национ алдыг хевирлиг культуразы, уран чүүлү чечектелип, сайзырап турар. Аңаа канчап өөрүвезин.

Аңаа ажылчын кижи мен аът баштыг игил, бызаанчыны тудуп алгаш, аас-кежиктиг амыдыралымны, төрээн чонумнуң коммунизмни тудуп тургузуп турар улуг ижин алгап, ырлап чор мен.

Найысылал Москвага чеде бергеш, сыгыт, хөөмейим-биле аян тудуп чоруур аас-кежиктиг-дир мен.

Бөгүн Совет Тыванын 30 чыл ою. Магалыг-ла-дыр!

Коммунистиг партия болгаш Совет чазак тыва улустуң амыдырал-чурттагазы аас-кежиктиг, бай-шыдалдыг болзун дээш хүн бүрү ада сагыш салыышкынын салып турар.

Ленин болгаш Улустарның найыралы орденнерлиг автономиуг республиканың экономика болгаш культура тургузуушкуну шапкын хөгжүп орар. Бо бүгү дээш төрээн Коммунистиг партиявыска өөрүп четтиргенивисти илередип турар бис.

Ак-оол КАРА-САЛ,
Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи.

АДАТКАН МЕН

Дайын ыжы барыын чүүкче
Ушчок, ыраа бар-ла чораан,
Дайзын фашист ижээнинче
Ушчок, ыраа бар-ла чораан,

Кызыл шериг хостаан черге
Ураа, хөллеп киткеп турган,
«Катюшаны» ырлавышаай,
Румын, поляк, чехтер уткаан.

Шак-ла ынчан Саян ажыр
Хүнээреткен тыва черден.
Чагы кеткен төлөөлерни
Күскээр кыжын аткарыпкан.

Кеңикүн тыва араттарны
Келир өйде салым-чолу
Хөлчок ырак орук эрткеш,
Кеди шынын тыва берген...

...Совет чазак ордузунга
Чонкүн дилег, күзелдиг
«Үүлдүг» дээн деп дыңнал
каастыг

Чүрээм оду кыва берген!
Совет чурттуң хамаатызы
Чоргаар атка адаткан мен.
Маска, Кадыыр, сүлде
сиилбээн
Паспортумну хойлапкан мен.

Виктор САГАН-ООЛ.

Степан САРЫГ-ООЛ.

УЖЕН ХАРЛААН

Төөгүнүң киржикчизи ыраажы боор,
Дөртен чылда аян тудуп бараан болдум,
Ырым сөзү, аян-хөөмү холумак чок,
Ынак чонум хүрежиниң төрүттүнгем.
Аккыр саазын кырын орта чаа сад ышкаш,
Арыг сеткил чечээн тарын, дужудуп ан.
Чогаадыкчы чонум ышкаш чедишкининг
Чолум чогуп, үүлем бүдүп эки чор мен.
Аттыг чаагай, улуг тудуг чечектелиин
Аралаштыр эргип, кезип, аянны чыып:
Чадаганым хөөмү, үмү улам хөнүп—
Чалданыш чок хөгжүмчү боор өзүп
келдим.
Улузумнуң чогаалчызы атты шаңнаан
Улуг эне төрээн чуртка, партиямга
«Четтирдим-ие, четтирдим!» деп богун
база
Черге чедир оле бажым могейтип казын.
Ийи дакпыр орден чалаан кызыл туктуг
Идер-чалыы Совет Тывам үжен харлаан:
Идегелим—келир өйү улам чыып,
Иштим хөөмүм улам уран куттулуп тур.
Үжен чылда омак ырлар ырлап келген
Үем-чергем, бүгү чонум улажыдар—
Унувустуң арыг, күштүүн, чаңгыс аайын
Үерлендир чыжырт кылдыр салыптаалы!

ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮҢ-БИЛЕ

Айлаң-кушкаш аргазының наазын ырлаар,
Аялгазын даңгаар эртен дыңнаан сен бе?
Шулуң-чүлер болганчы-ла чуртун мактаар,
Чүге ындыг? Ужурун тып көрүүн сен бе?
Чүге диэ ынакшылдың нүүү ындыг,
Чүректерден үнүп турар сөстер ындыг.

Төрээн Тывам төрүттүнген хүнү келген!
Достүнмес-тир—ырлавастың арга-чөк-тур.
Чоокка дээр-ле Азий төвү кандыг чытчык?
Совет өйде кайы хире чаартынчык?
Тывам бөгүн депшилгениң, көрүнчүү деп
Дыртылыш чок сөглөзринден чалданмас мен.

Хөорай, суурлар айыраңнаар — бир-ле чечек;
Кобальтывыс, даавыс дүгү—чуртка байлак;
Шатка, хемге сыңышпастаан малдарывыс
Шаңнардыва саарлып турар дужудувус;
Аккыр, чараш школалар, эмнелгелер;
Алдын холдуг, кежээ-шалып мурнакчылар...

Төрүттүнген хүнүң-биле найырында
Дергүл-төрел улустардан аалчы-даа хөй.
Көөргеттинер, чугаалаптар чүвең-не хөй.
Өөрүшкүну бистиң-биле үлешиннер.
Өңнүктерге чедишкиниң көргүс, Тывам.
Хөгле, ойна, байырла-ла, төрээн Тывам!

С. СҮРҮН-ООЛ.

ЫРАКТАН ЧАГАА

Тыванын уран үүлүнүң эгезин салышканнарның аразынга кирер аас-кежик шаанда ядым-түреңги чораан тыва араттың оглу мээң үлүүмге онаашканыма өөрүшкүмнү деңнээр чүве тыпшас мен. Социалистиг утка-шынарлыг, национ алдыг хевирлиг тыва уран чүүл тыптып эгелеп турган үеден бээр бо хүннерге чедир бодумнуң күш-ажылчы талантымны чонумга бараалгадып келдим. Улузумнуң культура хөгжүлдезинге кирген бөлүүн үлүүмну Коммунистиг партия болгаш Совет чазак белди-биле үнелеп, өске эш-өөрүм-биле кады Тыва АССР-ниң улустуң болгаш Россия Федерациязының алдарлыг артизи деп бедик атты тывыскан. Ол дээрге театр уран чүүлүнге мээң хуудa киргеи салыышкынымны чүгле үнелээн эвес, харындаа тыва чогаадыкчы интеллигенцияның ажылын партияның болгаш чазактың кайы хире онзагай көрүп турарының тодаргай херечизи болур.

Моон мурнунда чылдарда чүгле республиканың чурттакчыларынга бараалгаткан ролдарга ойнап, тыва шинилерге киржип турган болзумза, сөөлгү чылдарда мырыңай Бүгүзвилел ужур-дузалыг харыысалгалыг чогаадыкчы ажылдарны күүсеттин турар апарганымны база-ла бистиң тыва артистерниң өзүлдезинге хамаарыштырып турар мен. «Херечиниң читкени» деп уран-чечен киноның кол маадырларының бирээзинин овур-хевирин тургустум.

Орта мен бир-ле дугаар бүгү Совет Эвилелинге билдингир уран үүл ажылдакчылары, ады-сураа алгаан кино артистери-биле хол-холдарывыстан тутпынчуп алгаш, кады ажылдаар кежик-чолдуг болганымга чоргаарланыр мен.

Бо 1974 чылда мээң үлүүмге мырыңай оон солун болгаш харыысалгалыг даалга оңаашкан: В. Арсеньевтиң «Дерсу Узала» деп сураглыг номун өзүгаар совет чогаалчы Юрий Нагибин биле япон режиссер Акира Курасаваның бижээн сценарийи-биле ол-ла дешилгелиг япон режиссөр ындыг аттыг кинону тырттырып эгелээн. Ол кинонуң кол ролюнга ойнаарын бүгү назынында күзеп, чүткүп келген уран чүүлдүг сураглыг кижилери безин дыка хөй. Ол дугайында Москвага болган конкурстуг улуг шенелде-ле херечилеп турар. Киноның тургузукчулары орта мени шилип алган. Бо дээрге чүгле Бүгү-эвилел эвес, а харын-даа ийи чурттуң — Япония биле Совет Эвилелиниң культура харылзаазынга ужур-дузалыг болуушкун...

Амгы үеде, республиканың чону Совет Тыванын 30 чыл юбилейин байырлап турда, бистиң кино тырттырар бөлүүвүс Япон далай эриинде Ольга мугулдурунга бир бичин хемин шилип алгаш чогаалчы болган аян-чорукчу Арсеньевтиң отрядының ынчаардагы шакын Такема дээр хемни салдап кежип турганының үзүндүзүн ойнап турду. Бо үзүндү мээң ойнаар ролюмда эң-не берге: орай күзүн, шакын хем суунга дүжер, оон эштин үнери — назы-хары дөгүй берген кижиге меңнээ ындыг-ла белен эвес. Ынчалза-даа бергени болум хуумда ыыдажып эртип алдым.

Бо каш одуругларны Ольга мугулдуруадан ам киноны тырттырып уламчылаар чериис болгаш оол турлаавыс— Арсеньев хоорайже орук ара бижип чоруттум. «Дерсу Узаланы» 1975 чылда Москвага болгаш Токиога хары угда көре бээр.

М. МУНЗУК,
Тыва АССР-ниң улустуң артизи.

Арсеньев хоорай.

ЮБИЛЕЙЖИ ДЕЛГЕЛГЕ

Малчын аал. Девээлээн хой. Өг чанында кызыл «Москвич». Кижилер. Аал артында кадыр даг. «Чайлаг» деп чуруктуң нити хевири ындыг. Совет Тыванын 30 чыл оюнуң мырнай бүдүүзүнде Тыва АССР-ниң Күрүне шаңналының лауреады болган Сергей Кончукович Ланзының ол чуруу Кызылда Гастелло аттыг культура парыгының делгелге залында ажыттынган республиканың чурукчуларының делгелгезинде кол чернии эзеп турар.

Делгеге Совет Тыванын 30 чыл оюнга турасказаттынган болганда республиканың күш-ажылчы кижилериниң ажыл-ижин, амыдыралчурталгазын тодаргай чырыдып турар. Ында Юрий Курскийнин «Тыва эки турачылар» деп бөлүк чуруктары, Татьяна Левертовскаяның чуряны партизан С. Булчуңнуң портреди, аныык чурукчу Владимир Ховалыгның натюрморду, РСФСР-ниң Репин аттыг шаңналының лауреады Раиса Аракчаанның даштан чонган шыдыраазы болгаш өске-даа чаа чогаалдар бар. Ылангыя Ким Булугуннуң ССРЭ-ниң болгаш Тыва АССР-ниң Күрүне шаңналдарының лауреады болган Сергей Кончуковичиң